

1 januari 2015

H. Maria, Moeder van God

Lezingen: Num. 6,22-27; Ps. 67; Gal. 4,4-7; Luc. 2,16-21 (B-jaar)

Inleiding: Een gezegend leven

Numeri 6,22-27 – Priesterlijke zegen: literaire plek, herkomst en blijvende functie

Het bijbelboek Numeri weerspiegelt de priestertheologie, zoals die na de terugkeer uit de Babylonische ballingschap vorm heeft gekregen. De woorden die door Mozes in de woestijn zouden zijn opgeschreven, worden tot een blauwdruk voor het leven na de terugkeer uit Babel. In en om Jeruzalem was in de Perzische periode de vraag acuut: ‘Hoe moeten we cultus en leven vormgeven na de vernederende ervaringen aan Babels stromen?’

In de Hebreeuwse canon heet Numeri *b^emidbar*, ‘in de woestijn’. Die naam duidt op de locatie waarin de tradities zijn geplaatst en spreekt indirect de hoop uit dat Israël na de terugkeer niet opnieuw ‘als in de woestijn’ zal zijn. Het volk kan die ellende vermijden door trouw aan God. De Griekse en Latijnse benamingen wijzen op ‘getallen’. Na een viertal hoofdstukken vol tellingen en getallen biedt Numeri 5–6 een reflectie op het thema van Gods ondoorgrondelijke aanwezigheid. De instructie aan Mozes over het geven van de zegen is de afsluiting van dit gedeelte. De priesterzegen is dus allereerst te zien als een signaal van Gods ondoorgrondelijke aanwezigheid.

De gewoonte om het volk aan het einde van een ritueel te zegenen is waarschijnlijk zeer oud in Israël. Uit teksten als 2 Samuel 6,18 en 1 Koningen 8,14 blijkt dat er tradities waren waarin ook koningen het volk konden zegenen. Eerst in latere teksten is het geven van de zegen een priesterlijk voorrecht geworden. Dat blijkt duidelijk uit Deuteronomium 10,8: ‘In die tijd wees JHWH de stam Levi aan om de ark van het verbond met JHWH te dragen, om voor hem dienst te doen en in zijn naam de zegen uit te spreken. Zo is het tot op de dag van vandaag.’ De priesters hebben dus een duidelijke taak gekregen. Met de bepaling ‘tot op de dag van vandaag’ wordt bedoeld op de tijd waarin het bijbelboek Deuteronomium is geschreven, een jaar of vijftig voor de Babylonische ballingschap (zie ook Deut. 21,5; Lev. 9,22). De tekst uit Numeri 6 heeft mogelijk diepe wortels in de godsdienstige tradities van oud-Israël. Hoe diep die wortels reiken is niet meer na te gaan.

Bij opgravingen in Ketef Hinnom – nabij Jeruzalem – zijn in een graf zilveren amuletten gevonden die afkomstig zijn uit de zevende eeuw vChr. Daarop staan oud-Hebreeuwse teksten, zoals gedeelten van Deuteronomium 7,9 en Psalm 121, maar ook de priesterlijke zegen. Uit de archeologische context van een graf kan worden afgeleid, dat aan de zegen een beschermende waarde werd toegekend op de grens van het leven. Ook laat deze vondst zien, dat de priesterlijke zegen geworteld was in het volksgeloof. Dat alles versterkt de veronderstelling dat de tekst over de priesterlijke zegen relatief oud is.

Zowel in het jodendom als in het christendom speelt de priesterlijke zegen tot op de dag van vandaag een rol in de eredienst. In het joodse volksgeloof komen tot op de dag van vandaag amuletten voor in de vorm van een hand met daarop de tekst van de priesterlijke zegen.

Priesterlijke zegen: compositie

De tekst van Numeri 6,22-27 heeft een heldere structuur. Het eerste vers vormt een enveloppe waarin de opdracht aan Mozes bevat is. Hier wordt God sprekend ingevoerd. De inhoud bestaat uit een tweetal oproepen (23 en 27). Met vers 23b is opnieuw een enveloppe verbonden, waarbinnen de tekst van de zegen is gegeven.

22 God spreekt tot Mozes

23a Opdracht tot de priesters te spreken

23b Opdracht om te zegenen

24-26 Inhoud van de zegen, bestaande uit drie keer twee zinnen

27 Samenvattende opdracht

In de binnenste enveloppe (24-26) bevindt zich een strak gecomponeerde zegenwens. De drie verzen bevatten elk twee cola. Anders gezegd, de inhoud van de zegen bestaat uit drie maal twee korte zinnestels, waarvan het gezegde in de iussivus – de Hebreeuwse versie van de aanvoegende wijs – staat. In elk zinnestel komen slechts twee participanten voor: een ‘hij’ en een ‘jij’. De ‘hij’ krijgt driemaal de naam van de God van Israël: JHWH. De identiteit van de ‘jij’ wordt binnen de zes zinnestels niet verduidelijkt. Uit de tekst op de enveloppe blijkt echter, dat de ‘jij’ naar een collectivum verwijst: ‘de kinderen van Israël’ (23).

De werkwoorden die in deze zes zinnestels worden gebruikt, komen allen uit hetzelfde semantische domein. Alle zes geven uiting aan de wens van een kwalitatief goede relatie tussen de ‘hij’ en de ‘jij’. Alle zes geven aan dat de ‘hij’ voor deze kwaliteit zal zorgen, dan wel haar waarborgen.

Zes werkwoorden

Het eerste werkwoord ‘zegenen’, Hebreeuws *bārak*, is te zien als het sleutelwoord van deze passage. Het werkwoord heeft een breed betekenispalet. Een gezegend leven is een leven dat uitstijgt boven de grauwheid. Zegenen is het overbrengen van een onzichtbare kracht waardoor aan de ontvanger welzijn, geluk en levensvreugde worden geschonken. De zegen kan zich echter ook uiten in een toenemende vruchtbaarheid – zowel in het familieverband als in de landbouw. De zegen is tevens een zaak die ontvanger dient te delen met anderen. Zij omvat dus ook een oproep tot solidariteit.

Het tweede werkwoord ‘behoeden’, Hebreeuws *šāmar*, betekent onder meer ‘beschermen; bewaren’. In het Oude Testament komt het in twee constructies voor. In een groot aantal plaatsen zijn mensen het onderwerp van de handeling. Dan worden zij opgeroepen om Gods geboden te ‘onderhouden’, anders gezegd om een antwoord te geven op het woord van God door middel van een leven in verantwoordelijkheid. Het werkwoord kan ook gebruikt worden voor het hoeden van het vee (Gen. 30,31) of het zorgzaam bewerken van de tuin in Eden (Gen. 2,15). In de andere constructie is de mens het lijdend voorwerp en God het onderwerp van de zin. Dan is het God die een grote zorg uitoefent over het leven van mensen. Op onnavolgbare wijze waakt God over het leven van volk en enkeling.

Het derde zinnestel bevat een complexe constructie. ‘Zijn aangezicht doen lichten’, Hebreeuws *’ūr pānāw ’elēkā*, bevat de Hifil van het werkwoord *’ūr*, ‘lichten’. De causativus duidt er dan op dat God zijn aangezicht een grote glans van licht zal geven. ‘Aangezicht’, Hebreeuws *pānīm*, is een lichaamsmetafoer. Net zoals de ‘hand’, of de ‘stem’ duidt het woord op een specifiek aspect van God. ‘Aangezicht’ duidt op een zo direct mogelijk contact tussen persoon en persoon, zoals in onze uitdrukking ‘iemand recht in de ogen kijken’. In het derde zinnestel gaat het derhalve om de ontmoeting tussen God en mens. In die ontmoeting zal God zijn welgezinde betrokkenheid op de mens laten zien.

Met het vierde werkwoord ‘genadig zijn’, Hebreeuws *hānan*, wordt nadruk gelegd op Gods ontferming. ‘Genade’ wijst hier niet op de vergeving van schuld, maar op Gods bewogen betrokkenheid op de breuken in het mensenbestaan. Anders gezegd, God wil als geheim aanwezig zijn op de momenten dat het bestaan van de mens door machten en krachten wordt bedreigd.

De twee laatste zinnestels hebben beide een complexe constructie. De vijfde zin ‘zijn aangezicht opheffen over’, Hebreeuws *nāsa’ ’et pānīm ’el*, drukt een doelgerichte

persoonlijke aandacht uit. Daar zitten twee kanten aan: een element van vergeving en een element van betrokkenheid. Het eerste element hangt samen met een aspect van de oud-oosterse rechtspraak. Wanneer tegen een enkeling een aanklacht liep en deze vond die ongegrond, dan kon hij in beroep gaan bij de vorst. De vorst hoorde de zaak aan en sprak recht. Dat deed hij of door zijn hand op te heffen of door zijn hoofd op tillen. Beide gebaren staan symbolisch voor vrijspraak. Bij het tweede element hoort de parallelle uitdrukking ‘zijn ogen opslaan naar’. Deze uitdrukking wordt in het Oude Testament gebruikt voor de gebedshouding en de daar uit sprekende verwachting. In de priesterlijke zegen wordt dan de communicatierichting omgedraaid. Nu is het God die zich toewendt naar de mens.

Het zesde zinnetje is enigszins uniek. De uitdrukking ‘vrede geven’ wordt in het Hebreeuws verwoord met *šîm šālôm*, letterlijk: ‘vrede leggen; plaatsen; bepalen’. Een vorm van het gebruikelijke werkwoord *nātan*, ‘geven’, ontbreekt. De woordcombinatie *šîm šālôm* komt alleen hier in het Oude Testament voor. Het werkwoord *šîm* wordt elders gecombineerd met woorden uit de sfeer van de rechtsregel en de sociale code en heeft de betekenis ‘bepalen; vaststellen’. In de priesterlijke zegen kan *šîm* het beste worden vertaald met ‘stichten’: God sticht voor de mensen ‘vrede’, zie ook H. Jagersma, *Numeri 1* (POT), Nijkerk 1983, 128. Een vertaling met ‘vrede’ reduceert de brede betekenis van het Hebreeuwse naamwoord *šālôm* tot een situatie zonder oorlogsgeweld. Het woord duidt namelijk op een situatie waarin de mens floreert in een onbedreigd bestaan. *šālôm* veronderstelt een wereld van heelheid, waar recht en gerechtigheid hoog worden gehouden, waar welzijn heerst en niemand wordt opgeschrikt.

Vormgeving identiteit

Na de ballingschap werd de vraag acuut: ‘Hoe moeten we cultus en leven vormgeven na de vernederende ervaringen aan Babels stromen?’ In het lange antwoord van het Bijbelboek Numeri speelt de priesterlijke zegen een rol daarin. Het is niet zo dat de tekst van de zegen een aantal concrete aanwijzingen bevat voor het handelen van de gemeenschap. De tekst is eerder als een ruimtescheppend fundament te zien. Waar God zijn zegen geeft, ontstaat in het leven ruimte en perspectief om een nieuwe gemeenschap te vormen. De zegen is een voorwaarde voor het bestaan.

Drie niveaus van religie

Oud-Israël was een niet gesecculariseerde cultuur. In een dergelijke cultuur worden godsdienst en godsdienstigheid aangetroffen op drie niveaus: (1) op het niveau van de staat en de centrale tempel; (2) op het niveau van de clan of het dorp; (3) op het niveau van het huiselijke leven. Hoewel er altijd samenhang is tussen de vormen van religie op de verschillende niveaus, heeft elk niveau zijn eigen kenmerken. Ik zal ze hier ook niet uitvoerig bespreken. De drie niveaus zijn ook verbonden met drie dimensies van bedreiging van het gezegende bestaan: (1) oorlog; (2) een haperende agrarische cyclus; (3) geboorte, ziekte, dood. Tussen deze drie dimensies is er uiteraard ook enige overlap.

Uit de bespreking van het woordveld van de priesterlijke zegen in Numeri 6 blijkt dat de inhoud van deze zegen vooral verbonden is met de niveaus (2) en (3). De zegen en de bescherming zijn vooral gericht op de ongebrokenheid van het leven binnen de extended-family en uit zich in een ongebroken agrarische cyclus. Het is daarom mijn veronderstelling dat de priesterlijke zegen zijn oorsprong heeft in het religieuze leven van de steden en dorpen in Juda en Israël en pas later is opgenomen in de liturgie van de centrale tempel. Dit ‘later’ is dan te verbinden met de hervorming onder Josia (2 Kon. 23). Daarbij werden de lokale heiligdommen ‘afgeschafte’ en werd de cultus in Jeruzalem gecentreerd. De oorspronkelijke setting van de priesterlijke zegen werkt echter nog na in de boven reeds genoemde Joodse amuletten.

Galaten 4,4-7

Zie Paulus zelf, blz. 31-36

Lucas 2,16-21 – besnijdenis van Jezus

Lucas is het enige evangelie dat de besnijdenis van Jezus vermeldt (Luc. 2,21). Volgens goed Joods gebruik wordt Jezus een week na zijn geboorte besneden en daarbij wordt ook zijn naam bekend gemaakt. Deze korte mededeling onderstreept de traditionele vroomheid van Jozef en Maria en laat tegelijkertijd zien dat Lucas de Jezus-beweging zag als in continuïteit met het jodendom. Door de besnijdenis kwam Jezus formeel onder de beschermende zegen van God.

De besnijdenis is een oud initiatieritueel met diepe wortels in de geschiedenis van het Midden-Oosten. Oorspronkelijk zal de besnijdenis van jongetjes een medisch-hygiënische reden hebben gehad. Zowel in het Oude Testament als in het jodendom wordt de besnijdenis gezien als een teken van het verbond van God met Israël.

Literatuur

Een belangrijke en zeer gedegen studie over het Bijbelse concept van ‘zegen’ is geschreven door Martin Leuenberger, *Segen und Segenstheologien im alten Israel: Untersuchungen zu ihren religions- und theologiegeschichtlichen Konstellationen und Transformationen* (AThANT 90), Zürich: Theologischer Verlag, 2008.

Een recente studie over de besnijdenis van Jezus is Andrew S. Jacobs, *Christ Circumcised: A Study in Early Christian History and Difference*, Philadelphia 2012.

Preekvoorbeeld

Het nieuwe jaar is één dag jong. Vandaag is het een dag om elkaar te zegenen en om ons te stellen onder de hoede van de Levende.

Wat heeft u gedaan met de kerstkaarten vol goede wensen die u deze dagen ontving? Hebt u ze aan een lintje opgehangen in uw kamer? Gaat u ze ook opruimen na Driekoningen? De meeste kaartjes gooi ik dan weg. Maar er zijn kaartjes die ik opzij leg om te bewaren. Soms om de afzender niet te vergeten of omdat er wensen op staan die me getroffen hebben. Doet u dat ook?

Dan lijken we op Maria die de woorden, die ze over haar zoontje gehoord had in haar hart bewaarde en erover bleef nadenken.

Wensen houdt verband met zegenen. Wie een zegen uitsprekt, drukt daarin zijn wensen uit. In het boek Numeri lezen we de zegen die de joodse priesters gebruikten. Het is een wens! Maar een wens met een kracht die werkt en die helpt. Onze gewoonte om aan het eind van de viering om Gods zegen te vragen, werd al in het oude Israël toegepast. Deze zegen heeft diepe wortels in de joodse godsdienstige traditie. In de gezinnen werd hij uitgesproken om zegen te vragen over het dagelijkse leven. Later werd hij vooral door de priesters gebruikt in de tempel. Maar je hoeft dus geen gewijde persoon te zijn om iemand te zegenen. Ouders zegenen soms hun kinderen voor het slapen gaan met een kruisteken op het voorhoofd. Hiermee wensen ze dat Gods zegen op het kind mag blijven rusten. Waar wij elkaar tot zegen willen zijn, halen we de beste krachten in elkaar naar boven.

Als we bidden vragen we soms niet alleen om Gods zegen, maar we zegenen God ook! Zegenen in het Latijn betekent letterlijk ‘goed spreken’ = *bene dicere*. Dus als we God zegenen, dan spreken we goed over God, dan prijzen we zijn Naam.

Zegenen is met zachte kracht en schroomvolle woorden elkaar iets goeds toezeggen. Zoals de kerstwensen die we ontvingen woorden zijn om in je hart te bewaren.

We mogen vandaag in dit nieuwe jaar elkaar zegenen met de oude joodse zegenwens. Een wens die ruimte schept voor een nieuw begin van vertrouwen en samenleven.

De tweede regel zegt: Moge de Heer de glans van zijn gelaat over u spreiden. Een vertaling zingt: De Levende doe zijn aangezicht over u lichten. Wat betekent dit?

'Lichten' betekent dat God zijn aangezicht een grote glans van licht zal geven. Die glans van Gods gelaat maakt voor ons leven en liefde mogelijk. 'Door uw licht zien wij het licht' zingt Psalm 36.

'Aangezicht' duidt er ook op dat God ons recht in de ogen kijkt en zo ons leven verlicht. Dat voelde ik een keer in het winkelcentrum. Daar ontmoette ik een van de verstandelijk gehandicapte jongeren die in een huis in mijn wijk wonen. Ze kennen me van de kerk en van bezoek. Ik groette hem. Zijn gezicht lichtte op in een brede glimlach. We spraken wat. Bij het afscheid zei hij tegen me: 'Moge Gods zegen met jou zijn!' Ik was ontroerd, zo kan Gods zegen ons dus onverwacht toevallen.

Een jonge vrouw vertelde eens aan een pastor dat ze moeite had met de zegenspreuk van vandaag. Waar is God dan? Ik merk niets. God doet niets. De pastor wees omhoog naar de zon. 'God is als de zon. Ook de zon zegt niets en doet niets. Maar niemand zou zonder de zon kunnen leven.' De jonge vrouw keek niet omhoog maar naar de grond, zij wees op de donkere schaduwplekken die overal te zien waren. 'Waar de zon schijnt, zijn ook schaduwen,' zei ze. De pastor zei: 'Jij hebt gelijk, maar als je jezelf naar de zon gericht houdt, zullen de schaduwen achter je vallen.'

Van deze vrouw leren we dat licht en donker bij elkaar horen. We kunnen het licht van God alleen maar ervaren, als we ons van onze kwetsbaarheid en de donkere kanten in onszelf bewust zijn. En juist zo in onze donkerheid kunnen we ervaren dat het licht van Gods gelaat ons de weg wijst en ons leven weer licht maakt.

Van ouderen onder ons kunnen we leren dat ze steeds minder dingen belangrijk gaan vinden, alles gaat voorbij. Wat overblijft is de liefde. Liefde blijft liefde en liefde wordt licht. Licht dat ons niet in de kou laat staan.

Ten slotte hoorden we vandaag in het evangelie dat het kind dat in een groot licht te Betlehem geboren is een naam krijgt. *Jezus*, dat betekent: 'God redt'. Maar dat redden gebeurt net zoals alle zegen van God gebeurt. Door de liefde tussen mensen en doordat we elkaar het licht in de ogen gunnen. Zo deed Jezus dat voor. Zo schijnt door Jezus het licht van God tot in onze tijd. Het nodigt ons uit om elkaars leven te verlichten en elkaar tot zegen te zijn. De Barmhartige zal ons zegenen wanneer we elkaar behoeden en bijstaan. Zo zal de Eeuwige de liefde en trouw zegenen die ons mensen samenbindt.

prof. dr. Bob Becking, *inleiding*
drs. Paulus van Mansfeld, *preekvoorbeeld*